

ХИТОЙ ТИЛИДАГИ ТИББИЁТ ТЕРМИНЛАРИНИНГ ЎЗБЕК ТИЛИГА ТАРЖИМА ҚИЛИШ МАСАЛАЛАРИ

 10.24412/2181-1784-2021-1-193-199

Султанова Л.А.

Тошкент давлат шарқшунослик университети
Хитойшунослик факультети хитой филологияси кафедраси катта
ўқитувчиси

Аннотация: Инсон ҳаёт фаолиятининг узвий қисми ҳисобланган тиббиёт соҳасининг узлуксиз тараққиёти ўрганилаётган объектларнинг янги номларини киритиш ва барқарорларини ривожлантириш орқали лексиканинг терминологик қатламини мунтазам тўлдириб бориш имконини беради. Бу эса, тиббиёт терминологиясини чуқур ўрганиш долзарб масалаларидан бирилигини, яна бир бор тасдиқлайди. Тиббиётга оид терминларнинг номинациялари ва таржималарининг тадқиқи адекват таржимага эришишга йўналтирилган бўлиб, кўплаб амалий вазифаларнинг ечим топишига туртки беради. Зеро, тиббий терминлар миқдори ўсишда давом этмоқда. Қўлланмаларда ва бошқа адабиётларда хитой терминларининг муқобилини ҳар доим ҳам топиш имкони йўқ.

Мазкур соҳага хос тушунчаларни аниқ, лўнда изоҳлаш ва терминларни стандартлаштириш ўзбек ва хитой тиббиёт ходимлари ўртасидаги мулоқатни жадаллаштириш, янги даволаш усуллари билан танишиш ва тиббиёт соҳасида иш юритишни соддалаштиришга ёрдам беради. Шу боисдан, ушбу мақолада соҳага оид терминларнинг шаклланиш ҳолатини аниқлаш ва умумий қонуниятларни амалиётга тақдим қилиш вазифаларини кўриб чиқилди.

Калим сўзлар: тиббиёт терминлари, атрибутив, аффиксация, таржима, қисқартма, ўзлашма, ДНК.

Annotation: The continuous development of medicine, which is an integral part of human life, allows us to constantly replenish the terminological layer of vocabulary, introducing new names and developing stable ones. This confirms once again that an in-depth study of medical terminology is one of the most pressing problems. The study of nominations and translations of medical terms is aimed at

achieving an adequate translation, which contributes to the solution of many practical problems. Indeed, the number of medical terms continues to grow. It is not always possible to find alternatives to Chinese terms in manuals and other literature.

A clear, concise interpretation and standardization of terminology specific to this area will help speed up the dialogue between Uzbek and Chinese medical specialists, get acquainted with new methods of treatment and simplify the work of documentation in the medical field. Therefore, this article discusses the tasks of determining the methods of forming medical terms related to the industry, and their application in translation practice.

Keywords: *medical terminology, attributive, affixation, translation, reduction, borrowing, DNA.*

Ҳозирги даврда бутун дунёда тиббиёт инсонлар соғлиги ва ҳаёти учун муҳим аҳамиятга эга эканлиги нуқтаи назаридан фавқулудда зарур соҳалардан ҳисобланади. Мамлакатидан, ундаги иқтисодий ва сиёсий вазиятдан қатъий назар инсон саломатлиги билан боғлиқ масалалар ўз долзарблигини йўқотмайди. Тиббиётга оид терминларни таржима қиладиган мутахассис учун бу соҳа билан боғлиқ сўз ясаиш хусусиятларини билиш ва эътиборга олиш жоиз бўлади. Тиббиётга оид терминларнинг номинациялари ва таржималарининг тадқиқи адекват таржимага эришишга йўналтирилган бўлиб, кўплаб амалий вазифаларнинг ечим топишига туртки беради. Зеро, тиббий терминлар миқдори ўсишда давом этмоқда. Қўлланмаларда ва бошқа адабиётларда хитой терминларининг муқобилини ҳар доим ҳам топиш имкони йўқ.

Мазкур соҳага хос тушунчаларни аниқ, лўнда изоҳлаш ва терминларни стандартлаштириш ўзбек ва хитой тиббиёт ходимлари ўртасидаги мулоқатни жадаллаштириш, янги даволаш усуллари билан танишиш ва тиббиёт соҳасида иш юритишни соддалаштиришга ёрдам беради. Шу боисдан, соҳага оид терминларнинг шаклланиш ҳолатини аниқлаш ва умумий қонуниятларни амалиётга тақдим қилиш вазифаси келиб чиқади.

Инсон ҳаёт фаолиятининг узвий қисми ҳисобланган тиббиёт соҳасининг узлуксиз тараққиёти ўрганилаётган объектларнинг янги номларини киритиш ва барқарорларини ривожлантириш орқали лексиканинг терминологик қатламини мунтазам тўлдириб бориш имконини беради.

Турли фанларда терминологиянинг умумистеъмолдаги сўзлар миқдоридан ҳам ошиб кетаётгани махсус лексикани ўрганиш заруратини келтириб

чиқаради.[1,Б.4.] Анъанавий хитой тиббиёти терминологияси ғарбникидан тубдан фарқ қилади. Бу, энг аввало, хитой тилининг ўзига хос қурилиши ҳамда хитойликларнинг инсон танасига ёндашув ва даволаш услубида ғарбдан анчайин фарқ қилиши билан изоҳланади. [2, Б. 1428], [3, Б. 203].

Ягона терминология базаси охиригача шаклланмаганлиги туфайли юзага келадиган қийинчиликлар хитой анъанавий тиббиёт терминлари таҳлили ва таржимасини амалга оширилишига йўналтирилган ушбу мавзунинг долзарблигини яна бир қарра тасдиқлайди. Ўзбекистон ва Хитой ўртасида йўлга қўйилган мустаҳкам дўстона алоқалар бизнинг халқимизда хитойча даволаш услубига бўлган қизиқишни йилдан йилга ортиб боришига сабаб бўлмоқда. Натижада дори дармондан фойдаланиш йўриқномаси ва хитой тиббий терминологиясининг таржимасига эҳтиёж пайдо бўлмоқда. Айниқса, 2019 йили 1 декабрда Хитойда аниқланган, 2(SARC-CoV-2) туфайли келиб чиққан, оғир отқир нафас олиш синдроми, янги юқумли касаллик COVID - 19 короновирус инфекцияси, hozirgi кунда бутун дунёда пандемия ҳолатини юз беришига олиб келди. Бу эса, тиббиёт терминологиясини чуқур ўрганиш долзарб масалаларидан бириликни, яна бир бор тасдиқлайди. Хитой тили тиббиёт атамаларини тўғри таржима қилиш масаласини енгиллаштириш учун, авваломбор ушбу терминларни ясаиш усуллари ўрганиб чиқишни лозим деб, биламиз.

О.П. Фролова замонавий хитой тилида термин ясаишининг учта асосий усули мавжудлигини таъкидлайди. [4, Б. 40].

1) Терминлаштириш (умумистеъмолдаги сўзнинг махсус маънода қўллаш учун қабул қилиш). Масалан, умумистеъмолда бўлган 精 [jingsheng] 精神 «рух» сўзи тиббиёт соҳасида – «асаб»(精病-психоз); .

2) Қўшиш, аффиксация, қисқартириш, шунингдек, турғун сўз бирикмаларини шакллантириш орқали мураккаб терминларни ҳосил қилиш. Масалан, 抗菌药物 [kangjunyaowu] «антибиотиклар»; 新冠肺炎[xinguanfeiyān] - «ўпка касаллигини янги тури, короновирус», 口眼歪斜 [kǒuyǎn wāixié] «юз нервининг фалажлиги».

3) Бошқа тилдан сўз ўзлаштириш. Масалан, фонетик ўзлашув 必理痛 [bilitong] –панадол; 补热息痛-[burexitong]-парацетомол; 阿司匹林 [Āsīpílin] «аспирин»; 荷尔蒙 [hè'ěrméng] «гормон»

Хитой тилида сўз ясалишининг энг қадимий ва энг кенг тарқалган усулларида бири бу сўз қўшиш орқали янги сўз ҳосил қилишдир. Грамматик тузилишига кўра қўшма сўзнинг таркиби субстантив (от), вербал (фeyл), адъектив (сифат) бўлиши мумкин. Хитой тили лексик комплексларининг элементлари орасида 5 турдаги грамматик алоқа мавжуд: 1. Атрибутив (биринчи элемент иккинчисини аниқлайди, улар орасида муносабатлар мавжуд) 肺病 [fei]-ўпка=[bing]-касаллик=туберкулёз [5.,Б.3662-3669]; 2. Копулятив (элементлар тенгхукукли) 火眼 «[huǒ]-олов» + «[yǎn]-кўз» = «ўткир конъюнктивит»; 3. Фейл-тўлдирувчи (биринчи элемент иккинчи от элементга қаратилган ҳаракатни билдиради), 失血 «[shī]-йўқотмоқ» + «[xiě]-қон» = «қон йўқотиш»; 4. Фейл-натижали (иккинчи элемент биринчи элемент орқали ифодаланган ҳаракат натижасини номлайди), 排尿 «[pái]-қўйвормоқ» + «[niào]- сийдик» = «диурез»; 5. Субъектив-предикатив (биринчи элемент субъектни, иккинчи эса – унинг ҳаракати ёки ҳолатни номлайди) 针灸 «[zhēn]- игна» + «[jiǔ]-қуйдирмоқ» = «игна билан даволаш».[6,Б. 39]

Ҳозирги хитой тилида терминлар ясалишининг иккинчи усули аффиксация бўлиб, у аффиксларни мустақил морфеларга бирикувидан ҳосил бўлади. Аффикслар терминни маълум бир категория – ҳаракат ижрочиси, хусусият, жараён, предметлик, характер, сифатга мансублигини белгилайди.[7,Б.49.]

Биз тиббиёт терминларини ҳосил қилишда фаол қўлланадиган суффиксларни тизимга солдик: 1.头-针头[zhēntóu] «шприц учун игна»; 2.子 [zi] - 腔子 [qiāngzi] «кўкрак қафаси»; 3. 者 [zhě] - 带菌者[dàijūnzhe] «ташувчи, инфекция ташувчи»; 4. 儿 [ér] - 孪生儿 [luánshēngér] «эгизаклар», 胎儿 [tāir] «ҳомила, эмбрион»; 5.性[xìng]-慢性 [mànxìng] - сурункали касаллик ». [8,С. 48].

Хитой тили сўз ясалиш тизимида ярим аффиксация сўз қўшиш (ўзак қўшиш) ва аффиксация оралиғидаги ҳодиса ҳисобланади. Бундай сўз ясалиш усулининг ўзига хос жиҳати шундаки, бу жараёнда ўз мустақил маъносини (тўлиқ ёки қисман) йўқотган, делексикализациялашган ва бунинг натижасида, маълум даражада грамматизациялашган морфемалардан фойдаланилади [8, С. 49]. Ярим суффиксларни қўшиш орқали ясалган тиббиёт терминларини ўрганиш давомида қуйидагилар фаол деб топилди: 剂,量,率,化,炎,症,机,仪,器,体,带,素,术,法,期,门,道,血,师. [8, С. 51]

Хитой тилида тиббиётга оид терминларни ясашида иштирок этадиган префикслар ва ярим префикслар микдори мавжуд суффикслар ва ярим суффикслар микдоридан сезиларли даражада кам. Булар: 超, 微, 反, 抗, 药, 非, инкор префикслари: 无, 不, 未.[9.,Б.57]

Хитой тилидаги тиббиётга оид лексикада бошқа тиллардан ўзлашган терминлар ҳам салмоқли ўрин эгаллайди.[10.Б.11] Тиббиётда соф фонетик ўзлаштириш аксарият ҳолларда бу моддаларнинг номларида кузатилади: 奴佛卡因 [núfókǎyīn] «новокаин», 夫南西林 [fūnánxīlín] «фурацилин». Уларнинг кўпчилиги семантик ўзлаштирилган муқобилига эга: 盘尼西林 [pánníxīlín] и 青霉素 [qīngméisù] «пеницилин», 因素林 [yīnsùlín] и 胰岛素 [yídǎosù] «инсулин». Улардан баъзилари иккита вариантда қўлланилиши мумкин: 阿摩西林 [āmóxīlín] ва 阿莫西林 [āmòxīlín] «амоксициллин». Яримфонетик ўзлаштириш чет тилидаги материалнинг хитойча билан қоришиғидан ҳосил бўлади: 爱克斯光 [àikèsīguāng] «X-нурлари» (爱克斯 [àikèsī] – инглизчадан «X» + 光 [guāng] «нур»), 单宁酸 [dānníngsuān] «танин кислотаси» (单宁 [dānníng] – инглизчада «танин» + 酸 [suān] «кислота»), 阿兹海默病 [āzīhǎimòbìng] «Альцгеймер касаллиги» (阿兹海默 [āzīhǎimò] «альцгеймер» + 病 [bìng] «касаллик»).

Хитой тилида қисқартмаларни алоҳида таъкидлаб ўтиш жоиздир.[11,Б.12.] Қисқартирилган мураккаб сўзлар тиббиёт матнларини тушунишда қийинчиликлар туғдиради, чунки улар турли йўллар билан тузилган. Шунинг учун луғатларда, қоидага кўра, терминнинг иккита: тўлиқ ва қисқартирилган вариантини учратиш мумкин. Қисқартмаларга мисол қилиб қуйидагиларни келтириш мумкин: 脱氧核糖核酸 [Tuōyǎng hétáng hésuān] «дезоксирибонуклеин кислотаси» = 脱氧核酸 [Tuōyǎng hésuān] «ДНК», 心动电流图 [xīndòng diànliú tú] «электрокардиограмма» = 心电图 [xīndiàntú] «ЭКГ», 流行性感冒 [liúxíngxìng gǎnmào] «эпидемия гриппи» = 流感 [liúgǎn] «грипп», 超声回波描记术 [chāoshēng huíbó miáojìshù] «ультразвукли эхография» = 超声检查 [chāoshēngjinchá] «УЗИ», 获得性免疫系统缺损综合症 [Huòdé xìng miǎnyì xìtǒng quēsǔn zònghé zhèng] «орттирилган иммун танқислиги синдроми» = 艾滋病 [àizībìng] «ОИТС» (AIDS).

Демак, тиббиётга оид терминларнинг ясалишини тадқиқ этиш асносида соҳа лексикаси шаклланишида сўз қўшиш (композиция) ва аффиксация усулларининг энг сермахсул эканлиги аниқланди. Шунингдек, соҳа терминлари

ҳосил бўлишида хитой тили сўз ясалишига хос ярим аффиксация ҳодисаси ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Ўзлаштиришнинг асосан семантик ўзлаштириш ҳам ўзлашган морфемага хитойча морфема қўшиш орқали сўз ҳосил қилиш, яъни гибрид ўзлашмалар фонетик ўзлаштиришга қараганда махсулдор деган хулосага келинди. Тиббиёт терминлари ясалишида қисқартмаларнинг ҳам ўзига хос ўрни бўлиб, улар асосан ташхислаш воситалари ҳамда эпидемиологик ҳасталик номлари билан боғлиқ терминларда кузатилди.

Фойдаланилган адабиётлар

1. Султанова Л.А. 《汉乌俄医学小词典》。 „Қисқача хитойча ўзбекча тиббиёт луғати” ТошДШИ, 2012. Б. 315.
2. 汉俄医学大词典 –北京。人民卫生出版社。2006年。1763页。
3. Семенов А.Л. Лексика китайского языка: монография / А.Л. Семенов. – М.: Восток-Запад 2005. – 288с.
4. Hashimova, S. A., & Nasirova, S. A. (2021). FEATURES OF FORMING OF ANIMATED NOUNS WITH THE AFFIXES IN MODERN CHINESE LANGUAGE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 1-10
5. L.A Sultanova Composition as A Way of Forming the Terms of Medical Instruments and Surgical Devices in Modern Chinese
6. L.Sultanova PROBLEMS OF STUDYING MODERN CHINESE TERMINOLOGY - Конференции, 2021
7. LA Sultanova К вопросу о медицинской терминологии в китайском языке
8. Mirzakhmedova, H. V., Omonov, K. S., & Khalmurzaeva, N. T. (2021). METHODS OF IMPROVING LANGUAGE SKILLS USING MEDIA SOFTWARE. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(03), 47-55.
9. Nasirova, S. A., Hashimova, S. A., & Rikhsieva, G. S. (2021). THE INFLUENCE OF THE POLITICAL SYSTEM OF CHINA ON THE FORMATION OF SOCIAL AND POLITICAL TERMINOLOGY. *Journal of Central Asian Social Studies*, 2(04), 10-17.
10. Scientific-methodological electronic journal “Foreign Languages in Uzbekistan”, 2020
11. Mirzakhmedova, K. V. (2021). Comparative Analysis of General Words-Terms In Persian and Uzbek Languages. *Psychology and Education Journal*, 58(1), 1050-1056.

12. Sh. B. Mukhamedjanova LINGUISTATICAL STUDY OF CHINESE INTERNET LEXICOLOGY <http://dx.doi.org/10.21474/IJAR01/12496>
13. Sultanova L. A. "Attribution Model of Composition in Modern Chinese(On the Examp l of Medical Terms". International Journal of Psychosocial Rehabilitation ISSN:1475-7192 //https://www.psychosocial.com/article-category/issue-4-volume-volume-24(3662-3669) 2020y.
14. Sultanova L.A. Хитой тили лексикологияи // Ўқув қўлланма–Т.: ТошДШИ, 2019. с.176
15. Горелов В.И. Лексикология китайского языка / В.И. Горелов. – М.: Просвещение, 1984. – 216с.
16. Каримов А.А. Некоторые теоретические аспекты образования терминов китайского языка //Шарқшунослик. Востоковедение. Oriental Studies. –Тошкент, 2016. №4. Б. 14.
17. Мустафаева С. Хитой тилшунослик терминологияси: Филол. фан. бўйича фалс. докт. ... автореф. – Тошкент, 2017. Б. 12.
18. Носирова С.А. Ҳозирги замон хитой тили дипломатик терминларининг лексик-семантик ва структур таҳлили: Филол. фанлари номзоди... дисс: Тошкент, 2008. – Б. 11.
19. Попова Д.Е., Хоречко У.В. Терминология китайской медицины. К постановке вопроса / Д.Е. Попова, У.В. Хоречко // Молодой ученый. – 2015. – № 10. – С. 1428-1432
20. Фролова О.П. Словообразование в терминологической лексике современного китайского языка. Монография / О.П. Фролова. – М.: Восточная книга, 2011. – 168с.010. – №12. Т.1. – С. 2011. – 168с.
21. Хашимова С. Хитой тилида сўз ясалиши. – Тошкент: Шарқ, 2018. – Б. 49.03-205.10. – С. 1428-1432.
22. Хоречко У.В., Гончарова А.В. К вопросу образования китайских медицинских терминов / У.В. Хоречко, А.В. Гончарова // Молодой ученый. – 2010. – №12. Т.1. – С. 203-205.